

Il tesor dals algords : Rico Falett (1914 - 2003), desch ons davo sia mort

Autor(en): **Guidon, Jacques**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **126 (2013)**

PDF erstellt am: **26.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-358036>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

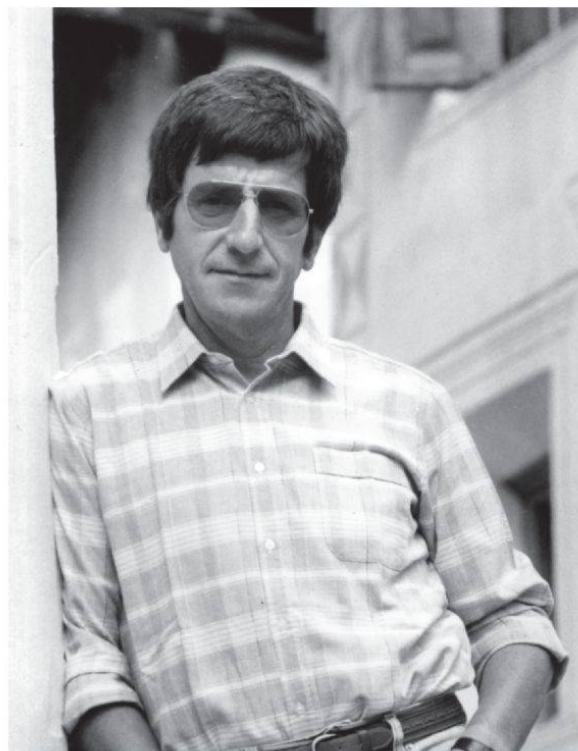
Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

**Il tesor dals algords
Rico Falett (1941 – 2003), desch ons davo sia mort**

Jacques Guidon

I nun es da star cun pisser, cha fats e noms da politikers e da scenziats, noms da cumponists, musicists, scriptuors ed artists nu gïajan in invlidanza. Quels sun avantman illas cronicas ed illa litteratura specialisada. Per lur regordanza esa dimena pisserà.

In invlidanza ris-chan però dad ir persunalitats apparaintamaing main importantas, sco per exaimpel opponents politics chi han agi modestamaing e nu sun gniüts registrats toccantamaing da quels chi regnan o chi han uschigliö il pled in chapitel e dals mezs da massa.

Ûn uman modest sco cha Rico Falett es stat nu's metta implü mai sves in evidenza. Pels mezs da massa è'l in quel cas massa pac *preschaint*, e – surtuot per la televisiun – massa pac *relevant*.

Id es dimena ün dovair indiscutabel da far tgnair adimmaint a talas persunalitats a la memoria collectiva.

Il tesor dals algords es indispensabel in üna società chi funcziuna o chi stuvesse funcziunar propa bain. Ponderond la chosa da l'algordanza our da quist punct da vista esa cler, cha nus vain da far quai eir pel valent cumbattant politic Rico Falett, sainza til vulair metter sco monumaint sün ün podest, quai chi nu fiüss sà na in seis sen.

(In quist lö esa d'ingrazchar a la redacziun da las Annalas ch'ella publichescha eir contribuziuns da quist gener).

Seis 'esser uman', sia prestaziun sün divers sectuors da la vita sun gnüts predschats in fuorma cumpetenta ed eir commoventa i'ls necrologs (Chalender Ladin, 94avla annada, 2004) da seis frar Jost e da seis ami Arnold Spescha.

Per definir a prüma vista il cuntegn e'l far e demanar fundamental d'ün uman as s'inserva suvent da las seguaintas noziuns stereotipas: pessimist, optimist, realist. I's pudess suppuoner facilmaing, cha Rico Falett chi vezzaiva e commentaiva tuot cun sen critic, fiüss stat ün pessimist. Nalafè.

Da classificar ün conuman be uschè a la buna es sà dubitaivel. Ma schi's rischa tuottüna da far quai per metter a lö la chosa, schi 's vegna a la conclusiun, cha Rico Falett saja stat ün realist da taimpra optimista. Uschigliö nu vess el gnü la forza da s'ingaschar talmaing. Bainschi vaiva'l la ferma spranza e la persvasiun, cha malgrà tuot ils intops, i saja pussibel da muan tar alch per render il muond plü acceptabel.

Rico Falett d'eira implü sgür da sai s vess. Sia critica d'eira legitimada, perche ch'ella nu's fermaiva davant sia persuna.

El ha fat part dal collectiv il *CHARDUN* (revista satirica rumantscha) e til ha sustgnü sco cumpogn e cun sias contribuziuns.

Ma insè è'l stat ouravant tuot ün cumbattant singul. Üna guardgia o sentinella.

Quai chaschunaiva minchatant tensiuns i'l ravuogl dal *CHARDUN*. Ma el faiva la gronda lavur. E fich suvent ha'l gnü da tour las chastognas our dal fö eir per nus.

Biografia

Rico Falett es nat dal 1941 a Bravuogn sco figl da paur. Davo la scoula populara in seis lö natal ha'l frequentà il seminari da magisters a Cuoir. Sco magister noviz ha'l instrui il prüim a la scoula cumplessiva a Sigg/Valzeina, davo a la scoula ota da Lavin ingio ch'el chatta a sia chara consorta per la vita, ad Erna Giacomelli. Ella til es stat üna ferma pozza. Lur lai survegn duos figlias, a Corina ed a Seraina. Dal 1969 surpiglia el la piazza da magister real a Sent.

Fond passlung vegn el als 12 da favrer 2003 surprais da la mort. El ha laschè inavo ün grond vöd in sia famiglia, ma eir illa cumünanza, già ch’el collavuraiva illas societats localas e regionalas, rumantschas e sportivas.

Rico Falett es stat manader da la scoula da musica da l’Engiadina Bassa e da la Val Müstair. El ha collavurà pro l’elavuraziun da mezs d’instrucziun. Dasperapro ha’l scrit zuond blers artichels da divers geners per la pressa rumantscha e tudais-cha. Eir ha’l lavurà pel Radio rumantsch. El ha gnü plaivs pro’l cumün politic e pro la baselgia.

Implü es el stat ün dals prüms animaturs e promoturs dal chant avert public. Arnold Spescha til uondrescha uschè: «Rico Falett es stat il Willi Gohl dal chant rumantsch avert». Pro da tuotta sort occasiuns sunaiva’l magari eir la guitarra.

Rico Falett ha eir scrit tocs teater e tils ha eir inscenats: Cunfins (1995), Ein Synodalspiel (1996). La redschia ha’l fat eir per oters tocs. Ch’el saja insomma stat ün *generalist*, disch Arnold Spescha, e quai cun radschun. A tuottavia è’l stat instancabel.

Per as recrear sunaiva’l il giun illa chapella Barba Peider a la quala fai-van part eir seis amis bargunzegners: Pol Clo Nicolay, Andrea Barblan e Marco Cadisch. Quella chapella sunaiva buna musica populara cha Rico Falett vaiva retscherchè, p. ex. pro’ls Fränzlis e pro Steivan Brunies. Tan-ter pêr discurrivan ils musicants ün s-chet bargunzegner chi d’eira ün milli gust da tadlar.

Rico Falett nun es stat ün bun camarad be per els, ma blerant ün fidà bun cumpogn ed ün fidaivel ami per blers. In el as pudaiva avair plaina fiduz-cha.

Il magister

Per Rico Falett es la professiun da magister statta üna clamada. El d’eira magister cun corp ed orma. Ün magister chi vaiva gudent a seis scolars, chi tils rispettaiva e chi tils accompagnaiva süin lur via i’l avegnir. El es stat ün magister chi nu squassaiva sias lecziuns be our da la mongia, mo-bain ün magister chi tillas preparaiva conscienziusamaing. Il plü important es però bain stat seis dun da savair lodar e blasmar al güst mumaint e da scuvrir talents zoppats e lura da tils promover.

La stà, durant las vacanzas da scoula, faiva’l da guardian dal Parc naziunal svizzer. Quai ha’l fat 25 ons a l’inlunga. Eir in quist servezzan d’eira’l cum-potent, già ch’el amaiva e cugnuschaiva zuond bain la fauna e la flora indi-gena. Da sia actività sco guardian dal Parc naziunal ha’l raquintà aint in la broschüra «Nationalpark – einmal anders. Aus einem Tagebuch» (1994).

Ingaschamaint politic

Id es il mumaint propa adattà per ans algordar da Rico Falett. El es mort avant 10 ons, e quist on es darcheu üna jada in trais-cha la candidatura per ün'olimpiada chi vess – sco quella dal 1988 – darcheu d'avair lö in Grischun, a San Murezzan ed a Tavo – dal 2022.

Quant dabsögn cha'ls opponents da quist proget vessan güsta in quist mumaint da l'agüid da Rico Falett! Per furtüna sun seis argumaints cunter l'olimpiada dal 1988 avantman in üna da sias broschüras cha nus preschantaran in seguit.

El es insomma stat üna pozza indispensabla da mincha opposiziun cunter tentativas a charg da lingua e cultura e da l'ambiain.

Sco adiina mettes el eir in quist mumaint süin maisa seis argumaints fuondats a man da retscherchas extaisas. Ma el nu daiva cul puogn süin maisa, blerant vaiva'l ün dun per la debatta correcta. El tadlaiva ils argumaints da la cuntrapart, tils analisaiva minuzchusamaing, e lura pür pigliaiva'l aigna posiziun. El as vaiva bainschi pardert, armà, per uschè dir, ant co ir al турниer ingio ch'el cumbattaiva adiina cul visier avert. Ma el demascreaiva.

Sainza avoir stübgia dialectica d'eira'l suvent bun da büttar our d'chanvè dafatta ad adversaris zuond eloquents. Lura dschaiva'l magari: «Ma...! Stimà signur X, El as cuntradischa!» o «Quai ch'el pretenda nu tuorna brichafat!».

In sias intervistas cun politikers ant las tschernas nu manchantaiva'l da far dumondas spinusas, malcumadaivlas. Ma na per tils verer as stordscher sco verms da plövgia, ma per tils trar a temp ütil adimmaint quai chi vaivan impromiss. Rico Falett nu's schenaiva neir brich da scriver a cusgliers guvernativs e dafatta a cusgliers federals.

Ma el ha subi eir malas sconfittas. Üna jada, avant güdisch, s'ha'l defais svess, v. d. sainza advocat, sco ün term da granit chi's fidaiva da las tasmuongias.

Eu m'algord amo fich bain da quel process. L'avocat da l'achüsader til trattaiva sco sch'el füss ün miser sfarfat. A mai am gnivan ils murbins. Ma Rico staiva là, gualiv sü, sgür da sia chosa ed inchaschaiva ingüergias. El svess però chi vaiva radschun nu's vess laschè surmanar da replichar cun sdegn o dafatta cun ödi. El nu faiva gnanca adöver da l'ironia. E tshiif tüert ha'l, malgrà ch'el vaiva evidaintamaing radschun. Cuschidron la cumposiziun dal güdisch nu's pudaiva insè neir brich spettar oter. I's pùdess crajer ch'el vaiva üna pel grossa, ma nus savain ch'el d'eira sensibel. Tuottüna nun è'l ne quista jada ne plü tard dvantà ün Kohlhaas. E mai chi's vess pudü far surasèn ch'el füss avili e dvantà cinic.

Rico Falett vaiva üna ferma constituziun mentala. Tuottiina varà'l bleras jadas pati. Ma quai savarà be sia consorta.

El savaiva nempe, cha persvader la cuntrapart e'l public as possa – schapür – lura il plü bain cun argumaints fuondats, impè da be cun suspets, dubis, supposiziuns ed ipotesas proferits a bun stim. Rico Falett nu scrivaiva inguotta o pigliaiva mai il pled sainza cugnuscher a fuond la chosa ch'el attachaiva o defendaiva.

Las retscherchas minuziusas per sias argumentaziuns sun statta exemplaricas, insomma professiunalas.

Id es da star be stut! Legiond sias publicaziuns ch'eu preschaint in seguit as pudessa crajer ch'el vess gnü fat stüdis academics in economia publica, scienza politica e giurisprudenza.

Cur ch'el ha cumanzà a publichar sias broschüras – dal 1979 cun «Olympische Winterspiele in Graubünden 1988» – nu d'eira nempe tuot uschè bain accessibel aint l'internet sco hoz. Per cha sias publicaziuns chattan uschè blers lectuors sco pussibel ed hajan dimena daplü effet, tillas ha el stuvü per forza publichar in lingua tudais-cha ed in ediziun privata.

El ramassaiva, registraiva e cataloghisaiva conscienziusamaing, meglder dit, cun acribia, il material bsögnaivel per argumentar in scrit ed a bocca in occasiun da conferenzas da pressa, da podiums e d'oters arrandschamaints publics, e – quai bod in prüma lingia – in chartas da lectur.

El as d'eira nempe consciaint, cha be a man d'ün stüdi exact dals argumaints da l'antagonist s'haja vistas da scuvrir e svelar cuntradiziuns in sia argumentaziun.

Quist material classificHà ed archivà vaiva cul ir dals ons impli üna mantunada da classificadurs. Cun üna manada til staiva a disposiziun mincha orientaziun bsögnaada, ad el ed – apunta – a tuot quels blers chi gnivan pro el per cussagl o per documainta. Cuort dit: el d'eira adüna zuond bain documentà.

(Sia documainta sta uossa a disposiziun aint in l'Archiv cultural da l'EB).

Ed üna memoria da chavagl vaiva'l, üna da quellas da til invilgiar.

El squassaiva cifras e citaiva passadas our da publicaziuns o dals mezs da massa be uschè our da la mongia. E mâ ch'inchün til vess traplà, cha qualchosa nu tuornaiva. Pervi da quai vaivan seis antipods qua e là fastidi o respet da's confruntar cun el al podium. Remarchabla d'eira eir sia insistenza.

Da far üna chosa be a mezzas, quai nu d'eira seis fat. El es stat la memoria da l'opposiziun. Ed instancabel è'l stat.

Sia mort es statta, sco fingià dit, üna gronda perdita per l'opposiziun. Ma uossa, observond quai chi scuorra e passa süin quist muond stuvaina dir, cha ad el id es uschè gnü spargnà bler, fich bler rumpacour. Sco exaimpels adüaina quia be ün pèr chavazzins: desasters da la natüra chi s'augmaintan dad on in on, ils scumpigls ill'UE, la crisa monetara in Europa, prepotenza da tscherts politikers e da tscherts partits, rassissem, populissem.... ils scumpigls rumantschs: idioms – rg, l'inchaschamaint da las auas da las vals lateralas da l'Engiadina per prodüer electricità e. u. i.

Publicaziuns

Quia laschaina dimena seguir ün cuort register da sias publicaziuns culs ti-tels illa lingua originala. Rico Falett ha trattà in quellas surtuot il cuntegn da la politica (regenza, parlamaint) in general o invers singuls progets, la propaganda, la reclama, l'effet economic e l'effet ecologic, perdiüranza, il problem da las plazzas da lavur, la mobilità, la speculaziun d'immobiglias e da terrain, ils chanuns da naiv, l'iniziativa da las Alps chi nun es amo na ratifichada da la Svizra, implants electrices, l'energia in general eui. Ed el faiva cuntrapropostas chi vessan almain stuvü gnir tuttas in consideraziun, per exaimpel quella da la diversificaziun da l'economia publica contra la monocultura dal turissem.

Olympische Winterspiele in Graubünden 1988 – Unsere Bedenken
(november 1979)

Sia analisa da quella vouta regard cumpatibilità da tals gös olimpics cun l'ambiant, süil turissem, dal svilup in general as lascha applichar i's pu-dess bod dir 1:1 per la discussiun regard ils gös olimpics progetats pel 2022. La conclusiun ch'el vaiva trat a regard d'eira statta negativa.

Denk-Pause – Alternativen für Berggebiete (1981)

Cun quista Denk-Pause nun es – s'inclegia – nimia manià üna posa per as recrear, dimpersè üna posa chi dà la pussibilità da pensar e ponderar.

Quista definiziun e bilantscha da la situaziun politica ed economica actuala davo cha'l proget olimpiada in Grischun d'eira gnü sbüttà veementamaing (cun 77%), pretenda üna reponderaziun da la situaziun. Rico Falett pre-tenda daplü sen da respunsabilità politica in vista a las generaziuns ventu-ras. El as dumonda: «Co mâ gnarà güdichà nos agir in 50, in 70 o 100 ons? Eu n'ha mala temma cha quel güdicat sarà asper e cundannarà l'euforia dal bainstar a tuot cuost.» Ed el fa propostas cun mans e peis per alternati-vas al svilup exagerà.

Der Fall Valsuot – Vom Kampf gegen die projektierte Hochspannungsleitung zwischen Pradella und Martina (Unterengadin). Auswüchse schweiz. Energiepolitik 1983 (II. Teil 1984)

La lingia d'ota tensiun es natüralmaing gnüda realisada, malgrà la ferma opposiziun.

Plädoyer – Ein Plädoyer für den Nationalpark (1990)

Que es ün documaint davart ün cas giuridic tanter funcziunaris dal Parc naziunal e l'advocat da l'achüsader. (La direcziun e la Cumischiun dal PN nun han nöglia da chefar cun quista causa). Quista broschüra as legia sco ün crimi. I'l center da quista mala fatschenda sta eir quia ün politiker/advocat indigen.

Macht – Opposition – Justiz. Ein Weg ins Strafregister (1993)

L'impuls per scriver quista broschüra ha dat il process per calumnia dad ün politiker cunter el (manzunà survart). El descriva laint il trist andamaint da tal.

In quista broschüra s'occupa'l però eir da dumondas fundamentalas da la giurisdicziun e sperescha da pudair inviar üna discussiun publica in merit. La broschüra s'occupa da la stretta alianza da l'economia e da la politica ch'el retegna per zuond discutabla, scha na dafatta nuschaivla. Quist chomp da tensiun es per el labil, pustüt cur cha'l fieuter es talmaing gross ch'el dà directamaing andit a la corrupziun.

El s'occupa da l'opposiziun chi in quist ambiaint palüditsch chi po giovar be üna rolla marginala, scha na dafatta da fantschluotta, exposita a tuot las maloras chi vegnan s-chaffidas d'interess privats e d'interess da gruppas. Eir metta'l in dumonda la magnanimità e l'imparzialità da la giurisdicziun. A tuottavia l'egualità giuridica.

Nationalpark – einmal anders – Aus einem Tagebuch (1994)

Der Vereina-Tunnel. Eine Chance – eine Bedrohung – ein Prüfstein schweiz. Verkehrspolitik (1986)

Verpasste Chance – zur Eröffnung des Vereinatunnels (1999)

Rico Falett propuoniva – insembel cul collectiv il *CHARDUN* ed oters aderents da quist'idea – ün Vereina radschunaivel. Quel propagaiva ün sistem decentral da chargiar autos sülla viafier. El, quels dal *CHARDUN* e bliers oters prognostisaivan pervi da l'access via libra in Engiadina Bassa ün cresch da la speculaziun d'immobiglias e da terrain, quai chi'd es intant eir dvantà üna düra realtè.

Remarcha:

Quistas broschüras dessan surtuot servir ad istorikers ed a schurnalists per elavurar temas. I cuntegnan material chi uschigliö nun es accessibel.

Rico Falett es stat ün grond e bun exaimpel dad ün chi's ha ingaschè a bön da la generalità. Ad el pertocca ün cordial ingrazchamaint.